

GOGOL'ÜN YAPITLARINDA MEMUR TIPLERİ

Aydın SÜER

Klasik Rus yazınına memur tipi, gerçekçi bir biçimde ilk kez Puşkin'le, "Menzil Şefi" öyküsünün başkahramanı ihtiyar memur Vırin'i anlatırken kullandığı şu tanımlamayla girer:

"Menzil şefi ne demektir? Rütbesiyle kendisini yalnızca dayaktan koruyabilen -o da her zaman değil- ondördüncü dereceden bir çilekeş"¹

Öykünün kahramanı talihsiz yaşlı memur Vırin, aynı zamanda "küçük adam"² m da Rus yazınında ilk kez belirşidir. Daha sonra küçük memur tipleri Gogol, Tolstoy, Çehov gibi tanınmış yazarlar tarafından da başarıyla çizilmiş, fakat yazarların bu tiplere olan yaklaşımları farklı bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Nikolay Gogol, bilindiğı gibi, 1828 de Petersburg'a giderek başarisız bir yazınsal başlangıç yapmış, sonunda bir devlet dairesinde küçük bir memur olarak görev almak zorunda kalmıştır. Çok güç koşullar altında çalışmış, fakat bu çalışma ona memur çevresini iyi bir biçimde tanıma olanağı vermiştir. Bu bakımdan Gogol'ün memur yaşamını konu alan yapıtları, yazarın kişisel deneyimlerine dayanan, gerçekçilikleriyle insanı şaşırtan bir özellik taşır. Bu yapıtların en önemlileri, ülkemizde de tanınan ve sahneye konan "Müfettiş" komedisi, "Palto" ve "Bir Delinin Hatıra Defteri" öyküleridir.

"Palto" öyküsünün kahramanı yedinci dereceden küçük bir memur olan Akakiy Akakiyeviç'tir. Yazar Akakiy Akakiyeviç'i şöyle tanımlar:

"Ağız var, dili yok, kalem arkadaşlarının alay ve nüktelerini karşılıksız bırakan bir adamcağızdı. . . Onu dairede kimse saymazdı. Kori-

1 Puşkin, A.S. Biyelkin'in Hikayeleri. M.E. Basımevi. İstanbul 1964. s. 63

2 Bu tanımlama, yazında, yazgısını hiç bir biçimde değiştirebilme gücüne ve" inancına sahip olmayan, kendisini toplumsal dalgalanmaların kucağına bırakmış sıradan insanlar için kullanılır. Bunlar evrensel tiplerdir.

dordan geçerken odacılar bile ayağa kalkmazdı_____Büyükler ona karşı soğuk bir sertlikle davranmayı adet edinmişlerdi"³.

Gogol'ün bu tanımlaması, bize o devrin memuriyet dünyasına ilişkin bir fikir vermeye yeterlidir. Akakiy Akakiyeviç, bürokratik sistemin sersemleştirdiği, hakkını arama ve kendini savunma yeteneğinden ve bilincinden yoksun bir memur, arkadaşları ise zavallı bir insanla alay etme hakkını kendilerinde gören acımasız kişilerdir. Akakiy Akakiyeviç görevini tam yapan, fakat bunun dışında hiç bir amacı ve uğraşı olmayan bir kişidir. Kendi kabuğuna çekilmiştir, okumaz, tiyatroya gitmez, toplum içine girmez ve bütün bunların sonucu olarak da pasif ve korkak bir yaradılışa sahiptir. Gogol, Akakiy Akakiyeviç'i bu türlü tanımlarken diğer memurların görev dışı yaşamlarına ilişkin bilgiler vermeyi de unutmaz. Bu memurlar genç kızlara kur yapmak için danslı toplantılara gitmekte, bolca dedikodu yapmakta, kağıt oynamakta, saçma sapan öyküler anlatmaktadırlar. Sözün kısası, bunlar, hiç bir yüksek yönelimi ve beğenisi olmayan, kültür düzeyleri son derece düşük insanlardır. Gogol memurlar arasındaki düşük kültür düzeyinin, aralarında çok yaygın olan, neredeyse gelenekselleşen amire yaltaklanma, kendisinden alt düzeydekileri ezme alışkanlığının temelini oluşturduğunu da bize anlatmaktadır.

Son derece kısıtlı bir yaşam süren Akakiy Akakiyeviç, eskiyen paltosunun yerine yenisini diktirmek zorunda kalır. Kumaş ve dikiş parasını biriktirebilmek için akd almaz mahrumiyetlere katlanır. Akşam çayını kaldırır, mumu daha az yakar, kunduralarının daha az eskimesi için yollarda daha dikkatli yürür. Bu maddi kısıtlamalara karşın, yaşamı artık renklenmiş, palto onun için yasanım amacı haline gelmiştir.

"Palto hayali Akakiy Akakiyeviç'in yaşamını doldurdu, renklendirdi. Kendini evlenmiş, yanında canlı bir varlık varmış gibi hissediyordu. Yalnızlıktan kurtulduğunu, hayat yolunda sevimli bir hayat arkadaşıyla elele yürüdüğünü sanıyordu... Akakiy Akakiyeviç canlandı, önünde belirli bir amacı olan her insan gibi daha kesin, kararlı hareket etmeye başladı."⁴

Sonunda Akakiy Akakiyeviç amacına ulaşır. Paltosunu alır ve yaşamında ilk kez mutluluk duyarak bir memur arkadaşının yaş gününe gider. Ama dönüşte hırsızlar paltosunu çalarlar. Yaşamını adeta

3 Nikolay Gogol. "Bir Delinin Hatıra Defteri". Varlık Yayınları, 1977, s. 47

4 Gogol. "Bir Delinin Hatıra Defteri". Varlık Yayınları, 1977, s. 66

paltosuyla özdeşleştirmiş olan Akakiy Akakiyeviç yıkılır. Önce polise başvurursa da, sonuç alamaz. Sonunda ev sahibinin tanıdığı "önemli bir kişi"ye başvurarak kendisine yardımcı olmasını ister.

"Önemli kişi", Çarlık Rusya'sının belirgin memur tiplerindedir.. Yazarın anlatımıyla "aslına bakılırsa, fena adam değildi, arkadaş canlısı, iyilikseverdi."⁵ Fakat o da bürokratik sisteme kendini uydurmuş, mevkiini hazmedememiş, astlarına çok sert davranmayı abşkanîk edinmiş, dairesine geldiği zaman maiyetindekilere onu merdiven başında karşılamalarını emretmişti,

"Önemli kişi", Akakiy Akakiyeviç'i sırf arkadaşına gösteriş yapmak, gücünü kanıtlamak için azarlar ve kovar. Gogol "önemli kişi" tipinde, aslında iyi niteliklere sahip insanların bile, hiyerarşik düzenin "gereklerine" uyararak acımasız ve soğuk bir varlığa dönüşmesini güçlü bir biçimde ortaya koymuştur.

Akakiy Akakiyeviç'in trajik ölümüyle sonuçlanan "Palto" öyküsünde kahramanın palto gibi asbnda çok anlamsız bir amaçla yaşama bağlantısı, bize A. Çehov'un "Bektaşi Üzüümü" öyküsünün kahramanı, sıradan devlet memuru Nikolay tvanoviç'i anımsatır. O da bir çiftlik sahibi olmayı ve kendi yetiştirdiği üzümleri yemeyi yaşamının amacı olarak belirler. Bunun dışında hiç bir şeyle ilgilenmez. Fakat Gogol, Çehov'dan farkb olarak, "Palto" öyküsünün kahramanını bu anlamsız amaçtan dolayı eleştirmez, ona yalnızca acır ve sempati duyar.

Akakiy Akakiyeviç'in ölümü bize, yine Çehov'un "Memurun Ölümü" öyküsünün kahramanı Çervyakov'un ölümünü anımsatır. Gogol, Çehov'dan farklı olarak, Akakiy Akakiyeviç'in ölümünün temelde bilinçsizlikten ve kültür noksanlığından kaynaklandığını yeterince vurgulayamamış- ve kahramanına eleştirel bir biçimde yaklaşmamıştır.

İkinci öykü olan "Bir D elinin Hatıra Defteri"nde ruh hastası memurun kişiliğinde "küçük adam"ın yazgısı ortaya konmaktadır. Fakat bu kez öykünün kahramanı Poprişçin'in Akakiy Akakiyeviç'ten çok farklı bir kişiliğe sahip olduğu göze çarpmaktadır. Poprişçin, Akakiy Akakiyeviç'ten ve onu çevreleyen memurlardan farklı olarak sık sık tiyatroya gider, kültürlüdür, çok yoksul değildir.

Öykünün başında Poprişçin yaşamından memnun bir kişi olarak karşımıza çıkar; müdürün kendisini çağırarak kalemlerini açtirmasıyla

öğünmekte, üstlerinden korkmakta ve nefret etmekte, kendisinden aşağı durumda bulunan kişileri de küçümsemektedir.

Poprişçin'in yaşam dengesi müdürün kızına aşık olunca bozulur. Bir anda ezikliğini ve adaletsiz toplumsal düzenin üzerindeki baskısını farkeder. Kendisine saygı duymaya başlar, "herşey amirlerin" diyerek sevme hakkından bile yoksun oluşunu protesto etmeye başlar. Poprişçin, daha önce saygı duyduğu üst kademedeki insanların kendisinden üstün olmadıklarını da anlamaya başlamıştır. Neden yedinci dereceden bir memur yerine soylu bir kişi olarak dünyaya gelmediğini kendi kendine sormaya başlar. Fakat müdürün kızı seçimini yapmış, rütbeye ve paraya değer verilen toplumda soylu ve zengin olanı seçmiştir. Poprişçin, kendi kendine sorduğu soruların ve olayların etkisiyle delirir ve kendisini İspanya kralı ilan eder. Ondaki büyüklük kompleksi, uzun yıllar ezilen kişiliğinin değerini kanıtlama tutkusunun bir sonucu olarak ortaya çıkar⁶. Poprişçin'in tımarhane yaşamı derin bir acı ile doludur.

Öyküde ayrıca, memurlar arasındaki mevki hırsı, amirlere yaltaklanma, rüşvet gibi konulara da değinilmektedir. Gogol, Poprişçin'in ağzından, yurtsever geçinen bürokratların aslında "y^ağ" kuyruk" peşinde olan, Tanrılarını bile satabilecek çıkarıcılar olduklarını belirtir.

Akakiy Akakiyeviç'le Poprişçin arasındaki bilinç ve kültür farklılığı, onların mahvoluş nedenlerinin de farklı bir biçimde ortaya çıkmasına yol açar. Akakiy Akakiyeviç bilinçsizliğinin, Poprişçin ise bilinçli ve kültürlü bir insan olarak, toplumdaki adaletsiz hiyerarşik düzenin farkına vararak buna başkaldırışının kurbanı olmuştur.

"Müfettiş" komedisi de bize Çarlık Rusyasının hem başkent, hem de taşra memur yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgiler veren bir yapıttır. Oyunun baş kahramanı Hlestakov tam bir başkent memurudur. Zengin bir babanın oğludur. Güzel kadınlara ve kumara çok düşkündür. Aptalcadır ve olayları kavrayabilme yeteneğinden yoksundur. Öğünmeyi, palavra atmayı çok sever. Palavralarına inandırıcı bir hava verebilmekte yetenekli olan Hlestakov, söylediği yalanlara neredeyse kendi bile inanmaktadır. "Figaronun Füğünü", "Norma" gibi yapıtları yarattığını söyleyecek kadar ileri gider. Ama kendisini dinleyen taşralı memurlar yazma ve sanata o denli uzaktırlar ki ona hemen inanırlar.

Hlestakov'un yaşadığı kentin kaymakamı hiç bir fırsatı kaçırmamaktadır. Kaymakam bu durumu yaşamının temel ilkesi haline getir-

6 A.N. Sokolov, İstoriya Russkoy Literaturı XIX. veka. (I-ya polovina) Moskova; 1976. s. 503.

mistir. Gözüne çarpan her şeyi kendine mal etme isteğine sahiptir.⁷ Onun düşüncesine göre; mutlu olmak için para ve mevki gerekir. Bunlan elde etmek de; rüşvet, ihtilas, üstlerinin, itibarlı ve zengin kimselerin elini eteğini öpmek, astlarına karşı da hayvanca bir kabalık göstermekle olur⁸. Aslında bu kendisinin yarattığı bir felsefe değildir. Çevresi, aldığı eğitim onu bu yönde koşuUamıştır. Bu yüzden yaptıklarının doğruluğuna inanmakta, hatta kendisini dürüst bir kişi olarak görebilmektedir. Astlarını açgözlülükle suçlayabilmekte, örneğin Bobçinskiy'i rütbesine göre fazla çaldığı için suçlamaktadır. Jandarma şefi Derjimorda'nın düzeni korumak bahanesiyle halkı gerekli gereksiz dövdüğünü bilmekte, müfettiş geleceği sırada, "ikide bir elalemi övmeye kalkmasın" demekle yetinmektedir.

Meslekte ilerlemek için içinde dayanılmaz bir istek duymaktadır. Kızı Hlestakov'la nişanlanır nişanlanmaz generallik düşleri kurmaya başlar. Şöyle der:

"Neden general olmak istiyorum biliyor musun? Çünkü bir yolculuğa çıktın mı, emir subayları, askeri erkan konak yerlerine senden önce giderler... herkes bekler durur. Bütün memurlar, yüzbaşılar, kaymakamlar hepsi bekler. Sen de hiç aldırılmazsın. Sen valinin evinde yemek yersin, ötede kaymakamın atlan bekler durur." Bütün memurlara özgü olan gösteriş merakı onun da en zayıf yönlerindedir.

Amirlerinin gözünü boyama sanatını da iyi bilir. Müfettişin Düşkünleri Koruma Kurumunu teftiş edeceğini düşünerek "gereken tedbirleri alını, işler yolunda gözüksün; başlıklar temiz olsun; hastalar her zamanki gibi kömürcü çırağına benzemesinler", der. Mahkemenin bekleme salonunda' kaz yetiştiren mübaşirleri uyarır. Ona göre, "bir kentte ne kadar çok yıkıntı görünürse, o kentin başı o denli hamarat sayılır."

Avcılığa meraklı yargıç Lyapkin-Tyapkin üç beş kitap okuduğu için kendisini kültürlü bir kişi saymaktadır. O doğrudan rüşvet almaz, ama armağan olarak verilen bir tazı yavrusunu da almamazlık etmez. Ona göre bu rüşvet sayılmaz. Sırf ilgi çekmek için kendisinin tanrıtılmaz olduğunu ileri sürmektedir.

Milli Eğitim müdürü Luka Lukiç gençleri etkileyecek liberal akımlardan korkmakta, bilim alanında çalışan dürüst insanlara acımakta-

7 Gogol. Bütün oyunları. Müfettişi Gerektiği Gibi Oynamak İsteyenler İçin Öğütler. Cem Yayınevi, İstanbul, 1977. s. 180.

8 Aynı eser. Müfettiş Üstüne. (Bielinskiy'in yazısı) s. 21.

dır. Tam bir^hiyerarşik ruhla beslenmiştir. Şöyle der: "Ben gördüğüm terbiye gereği kendimden bir rütbe üstün biriyle konuşurken aklım başımdan gider, dilim tutulur".

Düşkünleri Koruma Kurumu müdürü Zemlyanika her konuşmasından dalkavukluk akan bir kişidir. Alçak bir ruha sahiptir. Kendisini kurtarabilmek için Hlestakov'a posta müdürünün çalışmadığını, yargıcın yalnızca tavşan peşinde koştuğunu ve Dobçinskiy'in karısıyla ilişki kurduğunu, Milli Eğitim müdürünün gençlere kötü düşünceler aşıladığını anlatır.

Posta müdürü Şpekin tam bir aptaldır. Sırf merakını tatmin etmek için başkalarının mektuplarını açar.

Görüldüğü gibi, taşra kentinde görevini yapan tek dürüst memur yoktur. Kağıt oynamak, dedikodu etmek, düzeysiz şeylerle ilgilenmek, onların yaşamının temelini oluşturmaktadır. Ashnda hepsi de-birbirinden nefret etmekte, fakat çıkarlarını korumak için iyi geçinmek ve dayanışmak zorunda kalmaktadırlar. Hepsi görev bilincinden ve duygusundan yoksun, rüşvet almayı olağan bir şey gibi gören memurlardır. Baş kahraman Hlestakov, Petersburg'lu genç bir memurun psikolojisini yansıtmakla birb'kte, taşra memurlarının karakterlerinin açık bir biçimde ortaya çıkışında da bir araç olmaktadır.

Komedi ilk kez oynandığında değişik eleştiriler almış, ilerici demokratlar yapıtı gerçekçi ve olumlu bulurken, tutucuların bir bölümü Gogol'ü devlet otoritesini sarsmakla ve gerçek dışı şeyler yazmakla suçlamış, diğer bir bölümü Gogol'ün yapıtının gerçekçi olduğunu fakat bütün memur dünyasını değil, bir bölüm memurları suçladığını öne sürmüştür.

"Müfettiş" komedisi kuşkusuz, yalnızca Gogol'ün değil, XIX. yüzyıl Rus yazınının da çarlık devri memur dünyasını en ayrıntılı bir biçimde yansıtan yapıtlarındandır.

Bu yapıtları incelediğimizde, Gogol'ün memur dünyasını gerçekçi bir biçimde, çok değişik yönleriyle verdiğini görüyoruz. O, yalnızca küçük memurların değil, mevki sahibi kişilerin yaşam biçimlerini, inanışlarını, değer ölçülerini, kültür düzeylerini bize tam bir biçimde aktarmayı başarmış, aynı zamanda kişileri bu denli olumsuzlaştıran şeyin çarlık Rusyasımm o devirdeki yaşam biçimi ve bürokratik düzeninin bir sonucu olduğunu vurgulamıştır.

Gogol'ün memur tiplerine olan yaklaşımlarında onu Tolstoy ve Çehov'dan ayıran en belirgin özelliği, küçük memur tiplerine eleştirel değil, acıma dolu bir biçimde yaklaşması, daha da önemlisi, olumsuzluklara ve haksızlıklara karşı olumlu bir çözüm getirme çabası gösteremesidir. Bunu da, onun dünya görüşünün sınırlılığıyla açıklayabiliriz. Zira Gogol, güçlü dinsel inançlarının da etkisiyle, insanın yazgısını hiç bir biçimde değiştiremeyeceğine inanmış bir yazardır.